

DE LIBERAAL- POPULISTISCHE VERLEIDING VAN DE EUROPEANEN

Jean De Munck
Hoogleraar sociologie UCL (CriDis)

De mooie jaren van de euro, de financiële feesten, de lyrische huwelijksnacht tussen democratie en de markt zijn vervlogen tijd. De staat van gratie waar het neoliberalisme in het oude continent in de jaren '90 in verkeerde, is weggedeemsterd. Even ter herinnering: in 1989 triomfeerde het Westen, ervan overtuigd dat het 150 jaar van antikapitalistische conflicten naar de annalen van de geschiedenis had verbannen. De verdwijning van de externe dreiging van de Sovjet Unie- wat een illusie- ruimde plaats voor de afbraak van de interne contradicties van het systeem. Alle politieke leiders verzamelden zich rond de 'globalization' (met een Amerikaanse "z"!). Ze haastten zich te engageren in de euro, om vervolgens de Europese Centrale bank te ontdoen van elke democratische controle en daarbij de markten te dereguleren.

Zonder tegenstribbelen openden de Europese socialisten de champagneflessen en namen deel aan het feest. Dronken dood als een soldaat bedwelmd door de vijand, bezongen ze ook, luidkeels, de lofzang voor de markt, zonder te beseffen dat ze daarmee hun eigen ondergang voorbereidden. De crisis van 2008-2010 heeft het einde ingeluid van dat voor-

barige feest. Sindsdien won de schuldspira-
raal, de groeistagnatie, de stijgende
ongelijkheid, de opkomst van het ecologi-
sche gevaar het van de sleepwalkers die vol-
hardden in de ontkenning van een diepe en
nieuwe crisis van het kapitalisme. In minder
dan tien jaar tijd, heeft de zich steeds ernsti-
gere situatie het vertrouwen in de publieke
instellingen doen kelderen, heeft ze zeker de
helft van het politieke personeel gedeclas-
seerd, heeft ze het racisme gereanimeerd en
heeft ze grote sociale conflicten versneld.
De christelijk-sociale democratie kwam in
staat van ontbinding, autoritaire tendensen
deden opnieuw hun intrede in het Westen.
De levensdiagnose van de Europese Unie is
onduidelijk en niemand kan voorspellen hoe de verlengde coma waarin ze
beland is zal eindigen. De leidende politieke Europese klasse is ontnuch-
terd en ten einde raad. Ze zoekt, in overhaast en spoed, alternatieven voor
het oude, in diskrediet gebrachte neoliberalisme. Een compleet nieuwe
ideologische en politieke werf ligt nu open in Europa. Die kan ons leiden
naar een uitgang van de sociale staat, maar zelfs ook van de rechtsstaat.
Want, om een belangrijke quote van Paul Valéry om te keren, we weten
goed dat ook de democratieën sterfelijk zijn.

**De leidende politieke Europese klasse
is ontnuchterd en ten einde raad.
Ze zoekt, in overhaast en spoed,
alternatieven voor het oude, in
diskrediet gebrachte neoliberalisme.
Een compleet nieuwe ideologische en
politieke werf ligt nu open in Europa.
Die kan ons leiden naar een uitgang
van de sociale staat, maar zelfs ook
van de rechtsstaat. Want, om een
belangrijke quote van Paul Valéry om
te keren, we weten goed dat ook de
democratieën sterfelijk zijn.**

DE VERLEIDING VAN HET LIBERALE POPULISTISCHE COMPROMIS

Het idee dat zijn weg aan het zoeken is binnen de leidende Europese
politieke klasse vertrekt van het constateren van een overlijden: het neoli-
beralisme, toch in zijn versie van de jaren '90, is klinisch dood na de
Brexit, de overwinning van Trump en de verkiezingssuccessen van het
Europese populisme. De elites hebben eindelijk begrepen dat ze zichzelf
in diskrediet gebracht hebben door tot treurens toe te herhalen dat “het
terugplooiën op zichzelf geen oplossing was” en dat men “de mondialise-
ring moest accepteren”. Gedurende 15 jaar hebben ze aan de Europese
bevolking enkel een masochistische aanpassing aan de “wet van de we-
reld” voorgesteld, het tegenovergestelde van de populaire zelfbeschikking

die de democratie belooft. De bevolking stemt, heel simpel, op zij die hen beloven hun beslissingsmacht terug te geven. Vanuit dat standpunt is de verwerping van het oude school neoliberalisme definitief en onherstelbaar. De leidende Europese politieke klasse neemt ook laattijdig de schade op van het fenomeen van het nationalisme. Ongeacht haar verdienste, de strategie van de directe confrontatie met extreem rechts die Macron hanteerde kan uiteindelijk niet meer als voldoende beschouwd worden. In vele landen staat het populisme voor de deuren van de staat en de electorale systemen laten niet toe zich aan het cordon sanitaire te houden. Een significant deel van de leidende politieke klasse denkt daarom dat ze zich moet engageren in een strategie van het compromis. Dat betekent de bouw van een nieuwe ideologische en politieke lijn.

Maar hoe? Een alliantie lijkt moeilijk, zelfs onmogelijk, omdat het populisme het neoliberalisme frontaal lijkt tegen te spreken. Om te beginnen is het neoliberalisme kosmopolitisch en staat vrijhandel centraal, terwijl het populisme nationalistisch en protectionistisch is. Daarnaast verdedigt het neoliberalisme de mensenrechten, terwijl het populisme xenofob is. Vervolgens bepleit het neoliberalisme een onbeperkt individualisme. Het populisme daarentegen pretendeert stem te geven aan de stille meerderheid en legt gewillig communautaire accenten. Maar de politieke verbeelding kent geen grenzen wanneer het essentiële moet gered worden: de machtsposities en de winstmarges. Want het is eerst en vooral om machtsverhoudingen en profijt dat het draait en niet om ideeën en waarden. Als de soevereiniteit het commando van de staten zou overnemen, zou er voor het Europese kapitalisme een echte bedreiging boven het hoofd hangen. Wie kan er zich een idee vormen hoe Marine Le Pen of Geert Wilders zich zouden positioneren tegenover de overheidsschuld? Wie kan het gedrag van Bepe Grillo voorspellen wanneer hij met zijn troepen de Italiaanse ministeries zou innemen? Vandaar de noodzaak voor een soepel antwoord en pijnlijke compromissen. Een nieuwe school kreeg dus vorm: deze van een liberaal- populistische mengeling. Haar voornaamste woordvoerders zijn de Trump administratie in de VS, een actieve flank van de conservatieve Britse partij van Boris Johnson, de rechtse Vlaamse zijde die zich achter Bart De Wever schaart, het Oostenrijk van Sebastien Kurz of het Frankrijk van Laurent Wauquiez. In België vormt de

huidige regering een breuk, compleet onuitgegeven in de geschiedenis van ons land. Zelfs al lijkt deze regering van buitenaf op een spektakel van een meute wolven geleid door een eend, toch verdient de barokke regering van Charles Michel het om au sérieux genomen te worden: ze is een laboratorium van een nieuwe vorm van regeren.

DE VIER PIJLERS VAN HET LIBERAAL POPULISME

Het liberaal populisme vertrekt niet van een coherente doctrine. Het bouwt zichzelf pragmatisch uit op het terrein, met een vermindering van sociale diensten, belastingaftrekken, politie acties en ambigue discours. Toch kunnen we nu al vier structurele ankerpunten onderscheiden die toelaten om het populistische vuur te blussen, zonder het evenwel te doen.

Ten eerste, de veiligheidspolitiek. Het staat vast dat in theorie het autoritaire van de populistten tegengesteld is aan het laissez-faire principe van de neoliberalen. Toch kan deze onenigheid één cruciale uitzondering niet verbergen: de veiligheid van personen en goederen. Op dit terrein wordt een repressief staatsapparaat vanuit geen van beide kanten ooit in vraag gesteld. Zelfs in hun gekste dromen om de staat op te blazen hebben de liberalen nooit het idee van een politie missie die geleid wordt door de politieke autoriteit verlaten. En daarbij komt dat het strafrechtelijke populisme al dertig jaar oud is. Het heeft zowel Margareth Thatcher als Jean-Marie Le Pen, als Nicolas Sarkozy of het Vlaams Blok geïnspireerd. Deze tendens is duidelijk zichtbaar en vastgesteld in alle Westerse landen. Zelfs voor naar het stadhuis te trekken, heeft de flirt tussen het populisme en het liberalisme in het geheim haar kiemen gekend in een politiecommissariaat. Terwijl de fysieke veiligheid hoog tij viert, zien we daarentegen dat de sociale zekerheid in geen van beide programma's centraal staat. De privatisering staat al lang in het programma van het nieuw kapitalisme dat zichzelf sinds de jaren '80 als doel de kolonisatie van de publieke diensten gesteld heeft (onderwijs, pensioenen, werkloos-

Een significant deel van de leidende politieke klasse denkt daarom dat ze zich moet engageren in een strategie van het compromis. Dat betekent de bouw van een nieuwe ideologische en politieke lijn.

Zelfs al lijkt deze regering van buitenaf op een spektakel van een meute wolven geleid door een eend, toch verdient de barokke regering van Charles Michel het om au sérieux genomen te worden: ze is een laboratorium van een nieuwe vorm van regeren.

heidsuitkeringen, schooltoelagen enz.) . Het politieke liberalisme heeft er dus geen enkele baat bij een systeem te verdedigen dat gebaseerd is op solidariteit. Vanuit populistische kant krijgen de missies van preventie en herstel die centraal staan in een sociale staat weinig echo. In haar programma's ziet het populisme enkel de arrogantie van experts en een lobby die criminelen beschermt. Extreem rechts is in de jaren '90 gegroeid op een grond van nultolerantie en van onbespreekbare strafverminderingen.

Vandaag bevinden we ons op het top punt van dat proces: liberalen en populisten vinden elkaar zonder probleem in het over bevolken van gevangenissen, de vernietiging van rehabilitatie programma's, systemen van sociale begeleiding en preventieve actie. Door van de armste klasse een "gevaarlijke" klasse te maken, bieden de populistten aan de liberalen een onverhoopt wapen om het klassenconflict te beheersen.

De tweede pijler van de liberaal populistische pijler is nog steviger, omdat hij gegoten werd in het gewapende beton van de haat tegen de fiscus. Het populaire rechtse protest heeft altijd als geliefde doelwit de belastingen genomen, symbool en interventie middel in de geneugten van elkeen van de staatselite. Vanuit dat perspectief, bestaat de laster tegenover de "profiteurs" en de strijd tegen de fiscaliteit uit één en dezelfde strijd. Zelfs wanneer het populisme nog maar in zijn kinderschoenen stond in de jaren 80, stond deze thematiek al centraal. De aankondiging van "de belastingwoede" bevond zich centraal in de populistische woede. Ook het liberalisme bestrijdt, zij het om gedeeltelijk andere redenen, de fiscaliteit. Deze vormt voor haar een suboptimale verdelingsvorm van de middelen want de markt is volgens haar meer efficiënt. Vanuit die optiek ontvouwt zich een grote zone van convergentie tussen liberalen en populistten. Vooruit dus met de belastingen op de vermogens, op de inkomens, het erfgoed, de sociale lasten en de BTW! De onverslijtbare kritiek op de "belasting staat" kan zich elke vijf jaar beroepen op een nieuw kiezerscontingent dat

zich, elk op haar beurt, afgezet voelt. Wat zou het als hierdoor de staatskassen leeg raken en de ongelijkheden verergeren?

Maar er zijn niet enkel convergenties. Zelfs als de twee voorgaande punten samen gaan, toch blijven de afstanden groot tussen populisten en liberalen. Voor de rest komen we, onvermijdelijk, in de ambiguïteit en de onderhandeling. De fundamentele rechten vormen vanuit dat opzicht een bijzonder delicaat punt. We weten dat het neoliberalisme deze rechten in de kern van zijn ideologie heeft geplaatst; het populisme bekommert zich er niet om. De liberalen kunnen echter water in hun wijn doen omdat in realiteit, vanuit een optiek van een versterking van het kapitalisme, alle rechten niet hetzelfde belang hebben. De vrijheid van arbeid, handel, het vrije verkeer van kapitaal, de bescherming van het privé eigendom zijn buiten kijf bepalend. Maar de vrijheid van personen, de strijd tegen discriminatie van etnische of religieuze aard, verhouden zich relatief secundair ten opzichte van de logica van de accumulatie van het kapitaal. Vanuit dat perspectief, lijken de sociale en economische rechten (onderwijs, huisvesting, sociale bescherming,) eerder onbeduidend en zelfs contra productief. Vandaar bestaat het compromis met het rechtse populisme uit de aanvaarding om de rechten van personen selectief te beperken, op voorwaarde dat het vrije verkeer van kapitaal en de bescherming van het eigendom (lees: de markt) gewaarborgd blijven. De eerste slachtoffers van deze onderhandeling zijn de zwakste groep van de populaire klasse: de migranten. Men leidt hen naar burgermodellen van een geometrische variabiliteit: die heeft het recht om zich te vestigen, maar niet om te werken; een andere heeft het recht om te werken maar niet om zich te verenigen met zijn familie; en een derde mag bijdragen aan de staat maar mag niet stemmen, een volgende is welkom in een ziekenhuis, maar niet in een school enz. Daartegenover mogen kapitalen zich overal begeven, in Europa en zelfs in de hele wereld: overal zijn ze thuis. Deze kruideniershandel van fundamentele rechten zou amper 15 jaar geleden, bij de vorige liberale generatie van bijvoorbeeld Louis Michel nog ondenkbaar geweest zijn. Maar geconfronteerd met extreem rechts, leren de spruiten van het neoliberalisme van papa snel het realisme. Wat is het zwaar liberaal te zijn in deze harde wereld!

De vierde pijler van de alliantie in wording ondervindt ook stevige spanningen, die nog moeilijker te onderhandelen zijn dan de vorige. Het populisme en het liberalisme vinden elkaar om de configuratie van het middenveld die de sociale staat uitgewerkt heeft, te bekritisieren, met name de vertegenwoordiging van socio-professionele gepolitiseerde groepen, zoals vakbonden en ziekenfondsen. Deze vertegenwoordiging van het middenveld staat de liberalen absoluut niet aan, die enkel willen weten van individuen die zich binden en ontbinden via contracten. Dit staat ook de populistten niet aan, die graag het middenveld met het volk verwarren en het volk op haar beurt met een gedeelde (nationale, meer bepaald etnische) cultuur. Kortom, liberalen en populistten zijn er dol op de vakbonden te verafschuwen. Ze dromen ervan de collectieve onderhandelings-systemen die in de loop van de geschiedenis zijn opgelegd aan de industriële samenleving omver te werpen. Dit gemeenschappelijk verzet steunt niet op een gedeeld positief geloof. Maar toch kan het liberalisme het (oneindige) cadeau door het nationalisme aan de kapitalistische leiders niet onderschatten: de vervanging van het toebehoren aan een sociale positie of klasse aan deze van een nationaliteit of etniciteit. De “nationale mystiek” heeft altijd een vaste grond geboden tegen sociale hervormingen. Maar daar tegenover is het voor een neoconservatieve figuur moeilijk om de individualistische beschrijvingen te aanvaarden die, onvermijdelijk, terugvoeren naar fundamentele rechten. Men moet dus op dat terrein listig zijn en zaken vermengen, verwarring zaaien maar nooit aan het essentiële verzaken: de vakbonden breken, de mutualiteiten en alle “intermediaire korpsen” vernietigen. Een praktijk van ontwijking van sociale organisaties hoort dus bij de orde van de dag, gegidst door communicatiebureaus die de politieke états-majors gekoloniseerd hebben. Van daaruit ontspint zich een nieuwe beleidspraktijk: racistische tweets werken duizend keer beter dan een rationeel discours; geïsoleerde provocatieve maatregelen zijn te verkiezen boven programmawetten die een complex beleid vertolken; seksuele schandalen zijn interessanter dan gronddiscussies over abstracte noties. Politieke debatten worden dus vervangen door talkshows geleid door geestige presentators. Op die manier herconfigureert zich, jaar na jaar, een gedepolitiseerd middenveld. De intersectie zones tussen populisme en liberalisme zijn dus duidelijk reëel, zelfs als ze de moeilijkheden van deze tegennatuurlijke alliantie niet doen

verdwijnen. Een bijkomend conflictpunt ligt in het lot van de commerciële vrijhandel, de sterke as van het neoliberalisme van de jaren 1990-2010. Deze vraag blijft de ronde doen binnen de kern van de nieuwe alliantie in opbouw. We moeten toegeven dat we bij de leidende politieke Europese klasse een nieuwe kneedbaarheid observeren, zonder twijfel overtuigd van de noodzaak om de alliantie tot een goed einde te moeten brengen

en dus bereid tot toegevingen: Laurent Wauquiez sprak zich recent uit over een vorm van protectionisme, de Britse conservatieve partij deed hetzelfde. Deze breuk van rechts met het klassieke neoliberalisme is uiterst belangrijk voor de her-samenstelling die nu bezig is.

Het liberalisme kan het (oneindige) cadeau door het nationalisme aan de kapitalistische leiders niet onderschatten: de vervanging van het toebehoren aan een sociale positie of klasse aan deze van een nationaliteit of etniciteit.

EEN VERONTRUSTENDE AFGELEIDE VAN DE DEMOCRATISCHE STAAT IN EUROPA

Deze configuratie neemt dus geleidelijk vorm onder onze ogen. Het gaat niet om een doctrine, eerder om een politieke praktijk. Charles Michel zou het moeilijk hebben de voorstellen van dit programma in een coherente tekst te gieten. Maar hij slaagt er in de bonte krachten van zijn regering te orkestreren rond een logica die de fundamentele eisen van het kapitalisme verzoent terwijl een dosis populisme (zogenaamd beheerst) wordt geïntroduceerd. We moeten ons niettemin afvragen wat de gevolgen van deze nieuwe staatsvorm kunnen zijn op onze democratieën. Ten eerste, als het slaagt, zal dit model ongetwijfeld het einde betekenen van de sociale staat die zich ontwikkeld heeft na de oorlog. De creatie van een groot systeem van sociale en educatieve diensten door een fiscaal monopolie en collectieve onderhandelingen wordt gewoonweg onhoudbaar in het politieke veld dat nu gecreëerd wordt. De liberaal-populistische staat kent noch de socialisatie van de risico's, noch de herverdeling van de middelen. De sociale organisaties zullen er ontmanteld zijn ten voordele van een samenleving van individuen die vaag verbonden zijn door een pseudo-gemeenschap van culturele waarden. De praktijk van de regering Michel is vanuit dat opzicht zeer leerzaam: ze tracht systematisch de tussenkomsten van verenigingen en collectieve onderhandelingen neer te

halen. Maar de lobby's uit de privé zijn wel meer dan welkom in de ministeriële wachtkamers om buitengewone "publiek-private samenwerkingsvormen" te bedenken. In tweede instantie kunnen we ons afvragen tot welk punt de rechtsstaat zal kunnen weerstaan aan de autoritaire impulsen van dit model. Op de keper beschouwd, wat dit model toevoegt aan het politieke handelen zoals we dat tot vandaag kenden, is een staatsdirigisme. In praktijk riskeert de over ontwikkeling van uitvoerende functies vanuit de staat de onafhankelijkheid van rechters in het gedrang te brengen. Terwijl een zuivere neoliberale staat op zijn minst een sterke juridische macht veronderstelt en een integratie van fundamentele rechten, grondwettelijk (en zelfs internationaal) beschermd, riskeren we wel degelijk geconfronteerd te worden met een vermindering van deze rechten en hun bescherming. De rechten gaan geen frontale aanvallen ondergaan, maar wel selectieve verminderingen, minderheid per minderheid, groep per groep. De rechten van de tweede (socio-economische) generatie zullen geschaafd worden ten voordele van een gedereguleerde arbeids- en diensten markt. Zoals we ook zien op andere plaatsen in de wereld (in de Verenigde Staten en Latijns-Amerika bijvoorbeeld) gaan deze verminderingen van rechten gepaard met een verhoging van de politiemacht (en van privébewaking). Deze voorspelbare processen van vernietiging van rechten kunnen zeer gespannen situaties creëren. Het is niet absurd om, als het proces zich verder zet, te anticiperen met vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid. Deze duiken op wanneer de legitimiteitsvoorwaarden van de staat significant in gevaar zijn gebracht. In dat opzicht is de recente episode van het Maximiliaanpark zeer belangrijk. In een sfeer van extreem conflict, hebben we gezien hoe gewone burgers openlijk hun staat uitdagen, deze beschuldigend van zelf de rechten te saboteren. Deze datum verdient als een gedenkwaardige dag genoteerd te worden. Hij kondigt een mogelijke toekomst aan, waar het gevecht van de samenleving tegen de staat opnieuw centraal komt te staan in het nastreven van een democratisch project. Dit alles geeft aan de beginnende 21e eeuw een melancholisch parfum van het begin van de 19e.